İslam Tetkikleri Dergisi
Journal of Islamic Review

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

İslam Tetkikleri Dergisi - Journal of Islamic Review 15, 2 (2025): 715–723
DOI: 10.26650/iuitd.2025.1719771
Sempozyum Özeti / *Meeting Review*

XI. Islamic Legal Studies Conference (22–24 Mayıs 2025, University of Münster): Sempozyum Tanıtımı ve Değerlendirmesi

Conference Report and Evaluation: *XI. Islamic Legal Studies Conference* (22–24 May 2025, University of Münster)

Enes Furkan Ömeroğlu[1]

İslam hukuku, modern akademik çalışmaların yoğun ilgisine mazhar olduğu gibi özellikle oryantalist geleneğin şekillenmesinden bu yana Batı merkezli tartışmaların da ilgi odağında yer almaktadır. Bu ilginin yalnızca teorik düzeyle sınırlı kalmadığı aynı zamanda tarihsel, sosyolojik ve hukuki temellere dayandığı açıktır. Zira İslam hukuku, geleneksel tecrübede ve kısmen de olsa günümüzde sadece dinî bilgi üretiminin bir aracı değil, aynı zamanda Müslüman toplumlarda norm belirleyen, toplumsal düzeni inşa eden ve sürdüren bir yapı mahiyetindedir. Bu yönüyle, Batı akademisinin İslam hukukuna yönelik yoğun ilgisi tesadüfî değildir. Günümüzde ise bu ilgi, disiplinler arası yöntemlerle daha da çeşitlenerek sürmektedir. İşte bu yazı, söz konusu akademik ilginin güncel bir örneği olan *XI. Islamic Legal Studies Conference*'ı tanıtmayı amaçlamakta ve İslam hukuku alanında çalışan araştırmacılar için alternatif bir düşünme ve karşılaştırma zemini sunmayı amaçlamaktadır. Akademik faaliyetlerin yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda araştırmacıya entelektüel deneyim, yöntemsel farkındalık ve alandaki güncel eğilimleri tanıma imkânı

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh, Sempozyum Değerlendirmesi, ISILS, Mezhep
Keywords: Islamic Law, Fiqh, Symposium Report, ISILS, Madhhab

[1]Sorumlu yazar/Corresponding author:
Enes Furkan Ömeroğlu (Arş. Gör.),
Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kilis, Türkiye
E-posta: enesfurkanomeroglu@kilis.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9477-9080

Başvuru/Submitted: 14.06.2025
Kabul/Accepted: 13.08.2025

Atıf/Citation: Ömeroğlu, Enes Furkan. Conference Report and Evaluation: XI. Islamic Legal Studies Conference (22–24 May 2025, University of Münster). *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review 15/2*, (Eylül 2025): 715–724.
https://doi.org/10.26650/iuitd.2025.1719771

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

sağladığı düşünüldüğünde, bu tür uluslararası etkinliklerin Türkiye'deki ilahiyat ve hukuk çalışmalarına sağlayabileceği katkı daha net görülecektir.

International Society for Islamic Legal Studies (ISILS)'in düzenlediği *XI. Islamic Legal Studies Conference*, bu yıl Almanya-Münster Üniversitesi *Institüt für Arabistik und Islamwissenshaft* ile *Cluster of Excellence Religion and Politics* misafirliğinde İslam hukuku alanında uzman birçok akademisyenin katılımıyla gerçekleştirildi. Daha önce İspanya, Türkiye, Hollanda, Finlandiya ve İngiltere gibi dünyanın farklı yerlerinde tamamlanan sempozyumun on birincisi bu yıl Almanya'nın kadim üniversite şehri olan ve Alman akademi dünyası içerisinde güçlü bir geleneğe sahip Münster'de düzenlendi. Üniversite ve enstitü, Arap diliyle İslam çalışmaları alanlarında sahip olduğu köklü akademik miras ve uzman ekibi sayesinde sempozyumun içeriğine katkı sağlayacak en isabetli adreslerden biri olmuştur. Sempozyum ev sahipliğini ISILS üyesi ve İslam hukuku alanındaki çalışmalarıyla tanınan Norbert Oberour ile yine bu alanda çalışmalar yürüten Hakkı Arslan, Lena-Maria Möller, Christian Müller ve Serena Tolino üstlendi.

Kendisini politik olmayan ve kâr amacı gütmeyen akademik bir kurum olarak tanıtan ISILS, İslam hukuku ve ilişkili konular üzerine akademik çalışmaların teşviki ve bu alanda çalışma yapan akademisyenlerin iletişimini güçlendirmeyi hedeflemektedir. 2004 yılında kurulan ISILS'in temel faaliyet alanı, üç yılda bir organize edilen İslam hukuku konferanslarını (ILS-Islamic Legal Studies) düzenlemektir. Alanda akademik çalışma yapan herkese açık bir kurum olma iddiasındaki ISILS, İslam hukukuna ilişkin çalışmaları interdisipliner ve uluslararası düzeyde yürütmeye çalışır; alanın uzmanlarının bir araya getirilerek bu sempozyumların düzenlemesi, kurumun temel misyonudur.

Kökenleri daha eski bir tarihe uzanan ISILS, ilki oryantalistler tarafından 1994 yılında Hollanda'nın Amsterdam ve Leiden şehirlerinde *Joseph Schacht Conference on Theory and Practice* adıyla üç yılda bir düzenlenen konferans serisi, katılımcıları tarafından daha geniş kapsamlı tasarlanmasıyla büyük bir organizasyon hâline geldi. 1994 yılında ilki gerçekleşen bu konferans serisi, *Islamic Law and Society* dergisine makale çağrısı yapmak amacıyla düzenlenmişti. *Joseph Schacht Conference on Theory and Practice* ismiyle düzenlenen üç konferansın ardından ISILS'in kuruluşu için somut adımlar atıldı. Sempozyumun açılış konuşmalarından sonra kurulan yuvarlak masa panelinde -her ne kadar İslam hukukuna ilişkin ortaya koyduğu bütün çalışmalar ve teoriler yine büyük ölçüde batılı araştırmacılar tarafından sorgulansa da- Schacht'a "yerinde" atıfların yapılması, kuruluşun Schacht özelinde oryantalizme uzanan kökeniyle ilişkilendirilebilir.

İlk günü Münster Üniversitesi'nin tarihî şatosunun ana salonunda (Schloss, Aula) gerçekleşen sempozyumun, ikinci ve üçüncü gün oturumlarının Katolik İlahiyat Fakültesi'nde (Katholisch-Theologische Fakultät) düzenlenmiş olması, mekânsal tercihin rastlantısal değil, anlamlı bir simgesellik taşıdığının göstergesidir. Bu tercih, hem üniversitenin dinî ve akademik mirasına hem de İslam hukuku gibi disiplinler arası temaların kurumsal olarak desteklendiği entelektüel

geleneğe işaret eder. Özellikle etkinliğin, din ile hukuk ve siyaset ilişkilerini merkezine alan çalışmalarıyla tanınan *Cluster of Excellence Religion and Politics* çatısı altında gerçekleştirilmiş olması, İslam hukukunun tarihsel ve çağdaş boyutlarının disiplinler arası bir perspektifle ele alınmasına imkân tanımakta; aynı zamanda Batı akademisinde bu alana yönelik metodolojik ve kurumsal yaklaşımları da görünür kılmaktadır. Sempozyum sürecinde kurumun başkanlığını yürüten Christian Müller, düzenlenen kısa bir tevdi programıyla bu görevini Samy Ayoub'e devretti. Schacht çizgisinde ve izinde temelleri atılan böylesi bir kuruluşun başkanlığına Ayoub gibi Arap asıllı Müslüman bir akademisyenin getirilmiş olması da kuruluşun günümüzde vardığı noktayı göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Önceki yıllarda *Islamic Law and State*, *Islamic Law and Ethics* gibi tematik başlıklarla gerçekleştirilen konferans serisi, bu yıl daha genel bir çerçevede *Islamic Legal Studies Conference* başlığıyla düzenlendi. Her ne kadar sempozyum tematik bir başlık altında toplanmamış olsa da genel anlamda sunumların bağlılık, aidiyet, değişim ve süreklilik cihetleriyle mezhep kavramı ve olgusu etrafında şekillendiği söylenebilir. İlk gün gerçekleştirilen iki açılış oturumunun *Belonging to Madhab: Formation, Cohesion and Diversity in Islamic Schools of Law* başlığında ve ekseninde gerçekleşmesi bir nevi sempozyumun ana temasını betimler yapıdaydı. Nitekim bu tür bir tercih, sempozyumun üzerine inşa edildiği ana çerçeveyi tasvir etmesi açısından önemliydi. Üç gün süren sempozyum, ilk gün düzenlenen açılış paneli ve iki açılış oturumunun ardından, diğer iki günde toplamda altı oturum ve çeşitli proje tanıtımlarıyla devam etti.

Sempozyumun ilk günü, açılış konuşmalarının ardından, İslam hukukunun günümüzde araştırılması ve öğretilmesini merkeze alan *Researching and Teaching Sharia in 2025* paneliyle başladı. Sayed Mohammed Ghari Fatemi, Christian Müller, Nadia Sonneveld, Nadjma Yassari ve Asifa Quraishi'nin katılımıyla gerçekleşen oturumda, günümüzde fıkhın ne söyleyebileceği ve yakın gelecekte İslam hukuku çalışmalarının hangi düzlemlerde, nasıl yürütülmesi gerektiği tartışıldı. Bu oturumda İslam hukuku çalışmalarının, İslam çalışmaları, hukuk, hukuk antropolojisi, ilahiyat, hukuk sosyolojisi ve daha ötesini kapsayan disiplinler arası niteliğine dikkat çekmeye çalışıldı. Ancak oturumun, İslam hukukunun yöntemine ve geleceğine dair kapsamlı bir sorgulama iddiasına rağmen, teolojik ya da geleneksel İslami bakış açısını temsil eden bir konuşmacıya yer vermemesi dikkat çekiciydi. Bu eksiklik, özellikle Batılı olmayan toplumlarda İslam hukukunun nasıl algılandığı ve nasıl şekillenmesi gerektiğine dair alternatif, yerel ve eleştirel perspektiflerin dışlanmasına yol açtı. Bu cihetle panel, disiplinin çok yönlü doğasını yansıtmak yerine, İslam hukukunu yalnızca seküler, akademik ve Batı merkezli çerçeveler içinde ele alarak önemli bir tartışma fırsatını kaçırdı.

Sempozyumun ilk günündeki diğer iki açılış oturumu, *Belonging to Madhab: Formation, Cohesion and Diversity in Islamic Schools of Law* başlığı altında, Norbert Oberauer ve Lena-Maria Möller'in başkanlıklarında iki ayrı oturum şeklinde gerçekleştirildi. Bu oturumlarda, mezhep kavramı ve olgusu çerçevesinde; mezhep içi tutarlılık, bireysel içtihatlarla mezhep arasındaki denge, mezhebe aidiyet ve geleneksel mezhep anlayışının uygulamalardaki esnekliği

gibi konular, belirli şahıslar ve spesifik alanlar üzerinden tartışıldı. Mohammed Ali'nin Mâlikî mezhebi özelinde *meşhûr* kavramını merkeze alarak mezhep içi otorite, geleneğin aktarımı ve fıkhî çoğulculuğa dikkat çekmesi ve Muhammed Şahin'in Hanefî mezhebinin erken dönem gelişimi içinde, özellikle Iraklı Hanefî fakihlerin mezhep kavramını nasıl anlamlandırdıkları ve bu anlayışın onların içtihatlarına, metin üretimlerine ve otorite inşasına nasıl yansıdığı üzerine odaklanan sunumlarına bu bağlamda değinilebilir. Modern dönemde mezhep olgusuna yönelik yeni açılımlar, İslam hukuku anlayışında mezhebe aidiyetin nasıl şekillendiği ve dijital çağda sosyal medya aracılığıyla gelişen yeni tartışmalar da ihmal edilmeyerek oturumların temel çerçevesi içinde ele alındı. Alexander Thurston'un Youtube'da geleneksel Mâlikî çizgisinde içerik üreten Saîd el-Kemâlî'nin *Muvattâ* dersleri üzerinden internet çağında mezheplerin yeniden biçimlendirilmesini konu edinen sunumu dikkat çekiciydi. Dominik Krell'in yine Mâlikî mezhebi özelinde Batı Afrika'daki geleneğin günümüzdeki dönüşümünü inceleyen çalışması bu oturum içerisinde yapılan sunumlar arasındaydı. Krell, sunumunda Gambiya'da geleneksel Mâlikî çizgisinde olan mahkemelerin, modern dönemde yüzleştikleri yeni meseleler ve farklı bilgi havzalarında yetişen kadıların etkisiyle eklektik bir yapıya dönüşmesini konu edindi. Bir sonraki sunumda söz sahibi olan Zahra Jafari ise Şiî düşüncesi içerisindeki Ahbârîlik ekolünün mezhep olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusu etrafında, 17. yüzyılda ortaya çıkan bu hareketin Usûlî gelenekle ilişkisini tarihsel gelişimi içinde ele aldı ve Ahbârîliğin, bir mezhep, bir anti-mezhep hareketi ya da sadece bir fikrî eğilim olup olmadığını tartışmaya açtı. Mâlikî mezhebinin Batı'ya yakın coğrafyalarda yaygın olmasından kaynaklansa gerek, genellikle Mâlikî mezhebi ekseninde şekillenen sunumlar, Şahin ve Jafari'nin sunumlarıyla Hanefî ve Şiî mezheplerini de kapsamış oldu. Sempozyumun ilk gününde gerçekleştirilen bu sunumlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, mezhebe aidiyetin tarihsel, teorik ve pratik boyutları disiplinler arası bir yaklaşımla tartışıldığını ve İslam hukukunun günümüz dünyasındaki konumlanışı hakkında kapsamlı bir panorama sunulmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Bu oturumlar sonraki iki günde yapılacak sunumlar için kuramsal çerçeve oluşturmuş ve genel teorik zemini ortaya koymuştur.

Sempozyumun ikinci gününde ISILS'in güncel sekretaryasını yürüten Serena Tolino'nun başkanlığını yaptığı *The Making of Authority in Islamic Jurisprudence: Continuity, Change and Adaption* başlıklı oturumda, mezhep olgusuyla yakından ilişkili olan İslam hukukundaki otorite kavramı merkeze alındı. Bu çerçevede, otorite kavramı etrafında süreklilik, değişim ve dönüşüm gibi olgular ile içtihat faaliyetlerinin tarihsel bağlamdaki yeri işlendi. Oturumda, mezhep içi çeşitliliğin ve yorum zenginliğinin nasıl oluştuğu, fukahânın tarihsel süreçte bu değişim ve dönüşüme nasıl karşılık verdiği tartışıldı. Ayrıca fürû fıkıh metinleri yanı sıra fetvâlar, şerhler, hâşiyeler ve kadı sicilleri gibi farklı türdeki hukukî kaynaklarda bu dönüşümün izlerinin nasıl sürülebileceği konusu gündeme geldi. Mezhepte süreklilik olgusunun, içtihat ve taklit dikotomisi bağlamında nasıl anlaşıldığı, nasıl sürdürüldüğü ve bu sürekliliğin nasıl sağlandığı da oturumun temel tartışma başlıkları arasında yer aldı. Oturum, Shahanaz Begum'un Hanefî

mezhebinin kurucu isimlerinden olan Şeybânî'nin (ö.189/804) kimi özgün yaklaşımlarının, Cessâs (ö. 370/981), Debûsî (ö. 430/1039) ve Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) etkisiyle mezhep içerisinde sonraki dönemlerde meydana gelen dönüşümlerini ele alan sunumuyla başladı. Bu sunumu Farid Bouchiba'nın Mâlikî mezhebi içerisinde erken dönemden itibaren başlayan ihtilaf merkezli çeşitliliğin, ilerleyen dönem içerisinde sistematik bir tutarlılıkla tasnif edildiğini ve bu çeşitliliğin hukuki çoğulculuk ekseninde, tutarlılık ve bütünlük taşıdığını Mâlikî metinleri merkezinde ele almaya çalıştı. Oturum, Christian Müller'in *Rule Authority and Shifting Interpretations: The Jurists' Law as a Legal Discursive System (2nd–13th/8th–19th Centuries)* başlıklı özgün sunumuyla devam etti. Müller, sunumunda yürütmekte olduğu *MCILRaP: Mapping Change in Islamic Law: Rules and Practices, 2024–2029* projesinden hareketle, fıkıh literatürünü şerhler, hâşiyeler, fetvâlar ve risâleler gibi kaynaklarla birlikte bir bütün olarak ele aldı. Bu yaklaşım çerçevesinde, fakihlerin hukuk üretimindeki rollerini merkeze alan söylemsel bir model inşa etmeye çalıştı. İslam hukuku metinlerinin özgünlükten yoksun ve tekrardan ibaret olduğunu düşünen kimi modern yaklaşımları eleştiren Müller, bu tür yaklaşımların İslam hukukunun tarihsel serencamını anlamada yetersiz olduğunu belirtti ve söylem analizi yöntemiyle metinlerin daha derinlikli bir şekilde incelenmesi gerektiğinin altını çizdi. Bu tezini somut örnekler çerçevesinde belirgin hâle getirmeye çalışan Müller, ilgili literatür içerisinde İslam hukukundaki değişim ve dönüşüme de dikkat çekti. Oturum, Abdur-Rahman Muhammed'in, Irak Mâlikî geleneği içerisinde çoğu zaman marjinal bir figür olarak değerlendirilen İbn Huveyz Mindâd'ı (ö. 390/1000) merkeze alan sunumuyla son buldu. Muhammed, bu istisnai figürün mezhep içindeki konumunu tartışmaya açarak, zaman zaman aykırı görülen görüşlerinin hem eleştirildiğini hem de kimi zaman otorite olarak kabul edildiğini ortaya koydu. Böylece içtihat ve taklit ikilemini mezhebe aidiyet bağlamında yeniden değerlendirmeye çalıştı.

Bu oturumu Delfina Serrano'nun başkanlığını yaptığı *Historical and Regional Dynamics in Islamic Jurisprudence* başlıklı oturum izledi. Bu oturumda, Müslüman toplumlarda hukuk düşüncesinin sosyolojik ve kültürel bağlamlarla ilişkisi ile bu etkileşimin yansımaları ele alındı. Bölgesel ve politik kimliklerin hukuki söylem üzerindeki etkisi, bu etkilerin mezhep içi literatürdeki değişimlere ve güncel gelişmelere uyum sürecine yansımaları tartışıldı. Ayrıca mezhep olgusu çerçevesinde tarihsel sürekliliğin ve esnekliğin nasıl sağlandığı da ele alınan konular arasındaydı. Anggi Azzuhri'nin Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Minhâc*'ı üzerine kaleme alınmış İbn Hacer Heytemî'nin (ö. 974/1567) *Tuhfe* eseri ile Şemseddin Remlî'nin (ö. 1004/1596) *Nihâye* eserleri üzerine yaptığı incelemeye bu bağlamda değinilebilir. Azzuhri, Şâfiî mezhebi içinde görülen metinsel ve düşünsel farklılaşmayı, hutbe konusu özelinde değerlendirerek, mezhep içi çeşitliliğin tarihsel ve coğrafi etkilerini ortaya koymaya çalıştı. Benzer bir bağlamı konu edinen Janina Safran, Ebü'l-Kâsım Ahmed el-Burzulî'nin (ö. 844/1440) Mâlikî mezhebinin gelişimi üzerindeki katkılarına değindi. Safran sunumunda, el-Burzulî'nin fetvâ külliyatı üzerinden Mâlikî mezhebinin yalnızca statik bir kurallar bütünü olmadığını, aksine yorum,

tercih ve yeniden inşa süreçlerine açık bir doktrinel yapı olduğunu ortaya koymaya çalıştı. Bu oturumdaki son sunumun sahibi Asma Afsaruddin ise fıkıh literatüründeki savaşta sivillerin dokunulmazlığı ilkesini incelemeye çalıştı. Afsaruddin, zamanla bu konuda farklı görüşler ortaya çıksa da ulemânın bu ilkeye sıkı sıkıya bağlı kaldığını belirterek İslam hukukunun kimi zaman değişikliğe uğrasa da süreklilik gösteren ilkelere sahip olduğuna dikkat çekmiş oldu.

Dikkat çekici konu ve başlıklarla devam eden sempozyumun ikinci günü, Hakkı Arslan'ın başkanlığını yürüttüğü *Worldly Affairs, Economic Realities and Afterworld Concerns: Legal and Moral Dimensions in Islamic Jurisprudence* başlıklı oturumla sona erdi. Bu oturumda birey, emek, ekonomi ve manevi değerler ekseninde hukuk ve ahlaka ilişkin çeşitli meseleler ele alındı. Oturumda, İslam hukukunun yalnızca somut ve normatif kurallardan ibaret olmayıp, aynı zamanda soyut, uhrevi ve manevi boyutlar da taşıdığı, hem tarihsel hem de çağdaş veriler ışığında karşılaştırmalı olarak ele alındı. Ayrıca emek kavramı, sosyal adalet, mülkiyet ve sözleşme hukuku ile olan ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmeye çalışıldı. Laura Emunds, kölelik bağlamında *mükâtebe* sözleşmesiyle birey olmanın çok katmanlı yapısına dikkat çekerek, modern yaklaşımların aksine *mükâteb* statüsünün özgürlük-kölelik ikiliği dışında, kendine has bir hukuki özne modeli sunduğunu Hanefî metinlerini merkeze alarak başarılı bir şekilde temellendirmeye çalıştı. Emunds, bu yaklaşımıyla fıkıh metinlerindeki hukuki öznelere ilişkin daha derinlikli ve çok boyutlu bir bakış açısı geliştirmenin gerekliliğine dikkat çekmiş oldu. Marion Katz'ın amellerden elde edilen sevabın devredilmesini konu edinen dikkat çekici sunumu, amellerin sevabının başkasına devredilip devredilemeyeceği ve bunun hukuki bir işleme konu olup olamayacağı soruları etrafında fukahâ tarafından ortaya konan tartışmalara yer verdi. Hanbelî mezhebinin önemli ismi olan Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'ı (ö. 458/1066) merkeze alarak konuyu ele alan Katz, sevabın devredilebilir bir *uhrevî varlık* olarak tasavvurunun, fıkıh literatüründeki ibadât-muâmelât taksiminin oluşumuna da etkisini irdeledi. Oturumun son sunumunu gerçekleştiren Serena Tolino, fıkıh literatüründe *emek* ve *çalışma* kavramlarının nasıl tasavvur edildiğini tasvir etmeye çalıştı. Tolino, klasik kaynaklardaki *îcâr* ve *hidme* gibi kavramlarla bu konunun anlaşılması gerektiğine dikkat çekti. Güncel olarak bu konu ekseninde birkaç proje yöneten Tolino, bu iki kavramın tarihsel kullanımı ve anlam evrimini analiz ederek, fakihlerin emek anlayışını ve kategorilerini nasıl yapılandırdıklarını ve bu anlayışın toplumsal yapılarla ilişkisini ortaya koymaya çalıştı.

Sempozyumun ikinci gününde, oturumların yanı sıra, İslam hukuku alanında yürütülen güncel projelere ait poster tanıtımları da yer aldı. Sempozyumun özgün yönlerinden biri, çok sayıda araştırmacının katkısıyla hayata geçirilen bu projelere özel bir alan ayrılmış olmasıydı. Proje yürütücüleri tarafından tanıtımı yapılan projeler katılımcıların dikkatine sunularak değerlendirme ve yorumlara açık hâle getirildi. Bu projelerden ilki, Irene Schneider başkanlığında yürütülen *(De)Colonizing Sharia? Tracing Transformation, Change and Continuity in Islamic Law in the Middle East and North Africa (MENA) in the 19th and 20th Centuries, ERC Advanced Grant 2024–2029* başlıklı projedir. Proje, 19. ve 20. yüzyıllarda Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da

şeriatın değişim ve dönüşümünü, kırılma noktaları ve süreklilikler üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, *şeriatın kurumsallaşması* ve *şeriatın sömürgeleştirilmesi* kavramlarının hukuki kurumsallaşma üzerindeki etkilerini incelemekte; kolonyal müdahaleler ile yerel yönetimler arasındaki ilişkileri de ortaya koymayı hedeflemektedir. *Sömürgecilik, Müslüman ülkelerdeki hukuku nasıl dönüştürdü?* sorusunu merkeze alan proje, karşılaştırmalı hukuk çalışmalarına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Christian Müller'in başkanlığında yürütülen *Mapping Change in Islamic Law: Rules and Practices (MCILRaP), ERC Advanced Grant 2024–2029* adlı proje, İslam hukukundaki kuralların ve uygulamaların zaman içindeki değişimini dijital yöntemlerle haritalandırmayı amaçlamaktadır. Fürû fıkıh metinlerinin yanı sıra İslam hukukunun diğer alt literatürünü de inceleyen proje, karar verme süreçleri, metinler arası geçişler ve hukuki yorumların yapısal dönüşümü gibi başlıklar üzerinde durmaktadır. Proje, klasik İslam hukukunu dijital beşerî bilimlerle bir araya getirmesiyle özgün bir yaklaşım sunmaktadır. İslam hukuku çalışmalarını temelden dönüştürmeyi hedefleyen bu kolektif çalışma, "bağlam içinde hüküm haritalama" metoduyla İslam hukukuna yönelik özellikle Batıda ortaya konulduğu biçimiyle fıkhın bir anlamıyla şeriatın değişmez ve statik olduğu iddiasını tekrardan tartışmaya açmaktadır.

Serena Tolino'nun yürütmekte olduğu iki ayrı projeyi de bu bağlamda tanıtmak yerinde olacaktır. Bunlardan ilki, *TraSIS: Trajectories of Slavery in Islamicate Societies. Three Concepts from Islamic Legal Sources, SNSF Project 2022–2026* adlı projedir. TraSIS, İslam hukukunda *kölelik*, *kitâbe sözleşmesi* ve *hukuki özneleşme* gibi kavramları merkeze alarak, köleliğin İslam toplumlarındaki yalnızca ekonomik yönüyle değil, aynı zamanda hukuki ve toplumsal boyutlarıyla da incelenmesini hedeflemektedir. Tolino'nun başkanlığını yürüttüğü bir diğer proje ise, *TraIL: Tracing Labour in Islamicate Legal Traditions, SNSF Starting Grant 2024–2029* adlı çalışmadır. Bu proje, İslam hukukunda *emek* kavramını merkeze alarak, bu kavramın hukuken nasıl tanımlandığını; iş sözleşmeleri ve mülkiyet ilişkileri bağlamında nasıl ele alındığını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Tarihsel ve hukuki bir perspektifle emeği inceleyen bu çalışma, günümüzdeki çağdaş emek tartışmalarına da katkı sunmayı hedeflemektedir. İkinci gün, proje tanıtımlarının ardından ISILS üyelerinin katıldığı *business meeting* ile sona erdi.

Sempozyumun son gününde, modern dönem öncesi ve sonrasını ele alan üç farklı oturum gerçekleştirildi. Asifa Quarishi'nin başkanlığını yaptığı *Intellectual, Institutional and Legal Transformations in the 19th Century* başlıklı oturumda, 19. yüzyıl İslam dünyasında yaşanan mezhepsel ve hukuki dönüşümler, bu dönüşümlerin kurumsal yapılarla ilişkisi çerçevesinde ele alındı. Oturumda, modern dönemle birlikte klasik kurumsal yapıların nasıl değişip dönüştüğü ve bu çalkantılı süreçte ortaya çıkan mezhepsel tepkiler tartışıldı. Ayrıca, kolonyal baskıların etkisiyle dönüşen İslam hukukunun, geleneksel yapısı içindeki içsel değişimleri ve dışsal etkilerle şekillenen yeni hukuki paradigmaları ele alınmaya çalışıldı. Bu ana çerçeveyi Zeydî fıkhı üzerinden inceleyen Robert Gleave, mezhep içi kimlik inşasının sadece teolojik değil, tarihsel ve siyasi etkilerle de şekillendiğini ortaya koymaya çalıştı. Zeydî fıkıh, fıkıh usûlü

ve özellikle tabakât eserlerini merkeze alan çalışmasında mezhebin neleri içerdiği ve neleri dışladığını sorgulamaya açtı. Son dönem Hanefî fukahâsı içerisinde güçlü bir isim olan İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Reddu'l-Muhtâr*'ını örf kavramı merkezinde inceleyen Hatice Öztürk, geç dönem Hanefî fıkhında bölgesel otorite inşasını ele aldı. Vakıf konusu özelinde İbn Âbidîn'in örf temelli değerlendirmelerine yer veren Öztürk, İbn Âbidîn'in klasik Hanefî çizgisine sadık kalmakla beraber bu sınırlar içerisinde ne tür esneklikler sağladığını ortaya koydu. Son dönem Osmanlı hukuku üzerine çalışmalarıyla tanınan Samy Ayoub'un *Islamic Law and Mixed Courts in 19th Century Egypt* başlıklı sunumunda, 19. yüzyıl Mısır'ındaki çok hukuklu mahkeme düzenine ilişkin yaygın kozmopolit anlatılar eleştirel bir bakışla değerlendirildi. Ayoub, farklı mahkemeler arasındaki sınırların sanıldığı kadar belirgin olmadığını, bu nedenle hangi mahkemenin hangi davaya bakacağına ilişkin *tahsîsu'l-kadâ* tartışmalarının bu belirsizlik etrafında şekillendiğini ifade etti. Ayrıca sunumda, İslam mahkemelerinin sadece geleneksel yapılar olarak değil, aynı zamanda modern dönemde yeni bir anlam kazanarak dinî mahkeme kimliğiyle yeniden tanımlandığına dikkat çekildi.

Christian Müller'in başkanlığını yürüttüğü *From Colonial Rule to Postcolonial Dynamics: Legal Practices and Institutional Realities* başlıklı ikinci oturum, Uvaise Karattiyattil ve Irene Schneider'in katkılarıyla gerçekleşti. Bir önceki oturumda yürütülen tartışmaların devamı niteliğinde İslam hukukunun kurumsal pratikleri, özellikle hukuki yapılar ve aktörler çerçevesinde ele alındı. Bazı Müslüman toplumlarda modern hukuk sistemlerinin yanı sıra geleneksel kaza sisteminin de norm belirleyici bir rol oynaması; sömürge yönetiminde uygulanan İslam hukukunun sınırları, esnekliği ve eklektik yapısı bu oturumda tartışılan temel konular arasındaydı. Sunumlar, İslam hukukunun geleneksel-kurumsal yapısının hem devlet dışı alanlarda hem de kolonyal yargı sistemleri içerisinde nasıl varlığını sürdürdüğüne dair önemli bir bakış açısı sundu.

Knut Vikør'un moderatörlüğünü üstlendiği sempozyumun son oturumu olan *Contemporary Legal Challenges, Cultural Shifts, and Popular Culture in Muslim-Majority Societies*, İslam hukukunun çağdaş toplumsal meselelerle kesişim alanlarına odaklandı. Cinsiyet, kültür ve hukuk ilişkisini farklı yönlerden ele alan sunumlarda, günümüz Müslüman toplumlarında hukukî normlarla toplumsal temsil biçimleri arasındaki etkileşim dikkatle incelendi. Fines Fatimah, Gianluca Parolin ve Julia Sochacka tarafından sunulan çalışmalarda Endonezya, Mısır ve Suudi Arabistan örnekleri üzerinden, hukukun hem normatif hem de kültürel düzeyde nasıl işlediği tartışmaya açıldı.

Sempozyumda gerçekleştirilen sunumlara ve bu sunumlarda ortaya konulan akademik yaklaşımlara bakıldığında, İslam hukukunun sadece tarihsel bir alan olarak ele alınmadığı; aksine, güncel düşünce üretimi bakımından da aktif bir role sahip olduğunun vurgulandığı görülür. Bu bağlamda gerek sunumların tematik içeriği gerekse sorularla örülü tartışma bölümleri, İslam hukukunun hem kendi tarihsel bağlamı içinde nasıl güncellik taşıdığına hem de çağdaş hukuki ve entelektüel meselelerle nasıl ilişkilendirilebileceğine dair önemli veriler

sunmuştur. Bu yönüyle sempozyumun, İslam hukukunu yalnızca geçmişin konusu olarak değil, bugünün ve geleceğin tartışma alanı olarak da yeniden düşünülebileceği imkânını teklif ettiği rahatlıkla söylenebilir. Öne çıkan bir diğer unsur, sunumların interdisipliner niteliğidir. İslam çalışmaları, hukuk, hukuk antropolojisi, sosyoloji, ilahiyat ve tarih gibi farklı disiplinlerden gelen yaklaşımlar, sempozyumun genelinde zengin, çok katmanlı ve karşılaştırmalı bir tartışma zemini oluşturmuştur. Türkiye'de İslam hukuku çalışmalarının büyük ölçüde İlahiyat Fakülteleri ile sınırlı kalması, nadiren Hukuk Fakülteleri veya sosyal bilimler disiplinleriyle etkileşime girmesi, bu alanda karşılaştırmalı ve disiplinler arası örneklere olan ihtiyacı açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ISILS'in yaklaşımı, Türkiye'deki araştırmacılar için dikkate değer bir ilham kaynağı olma niteliği taşımaktadır.

Sempozyumda dikkat çeken bir diğer önemli husus ise doktora düzeyinde eğitimine devam eden ya da araştırma projeleri kapsamında akademik çalışmalar yürüten genç araştırmacılara geniş bir yer ayrılmış olmasıdır. Bu yaklaşım, genç akademisyenler için yalnızca teşvik edici olmakla kalmamakta, aynı zamanda onlara entelektüel gelişimlerini uluslararası bir ortamda sınama fırsatı da sunmaktadır. Sunumların ardından gerçekleştirilen soru-cevap bölümlerinde, katılımcıların aktif ve eleştirel bir şekilde sürece dâhil olması, sempozyumun dinamik ve katılımcı yapısını güçlendirmiştir. Özellikle Samy Ayoub, Hakkı Arslan ve Christian Müller gibi alanında yetkin akademisyenlerin yapıcı katkı ve değerlendirmeleri, oturumlara derinlik kazandırmıştır.

Ancak şu da ifade edilmelidir ki, modern sosyal bilimlerin bilgi üretme yöntemleri ile İslam düşüncesi arasında kurulan ilişkinin zaman zaman metodolojik sorunlara yol açtığı gözlemlenmiştir. Bu ilişki, özellikle belirli tarihsel dönemlere ait ve özgül hukuki-didaktik bağlamlarda üretilmiş fürû fıkıh metinlerinin merkeze alınarak yapılan genellemelerle birleştiğinde, kavramsal düzeyde bazı gerilimlere yol açabilmektedir. Benzer şekilde, çağdaş kategorilerle klasik fıkıh mirasını anlamlandırma çabası da yer yer indirgemeci sonuçlar doğurabilmektedir. Bu çerçevede, sempozyumdaki bazı sunumlarda bu türden yaklaşımların etkisinin hissedildiği de gözlemlenmiştir.

Dünyanın farklı bölgelerinden araştırmacıların katılımıyla gerçekleştirilen bu sempozyumun, İslam hukuku çalışmalarına nitelikli katkılar sunacağı ve alana yönelik yeni araştırma perspektiflerinin oluşmasına zemin hazırlayacağı kanaatindeyim. Üç güne yayılan oturumların sadece içerik bakımından değil, akademik etkileşim ve düşünce alışverişi açısından da verimli geçtiği söylenebilir. Tartışmaların ardından oluşan iletişim zemini, araştırmacılar arası bilimsel paylaşımın sürekliliğine katkı sağlamıştır. Bu vesileyle, sempozyumun her aşamasında katkı sunan ve bütün süreci titizlikle yürüten düzenleme kurulunu ve organizasyon ekibini teşekkürle anmak gerekir.